

Mûtezile Mezhebi

Mûtezile Mezhebine Kısa Bir Bakış:

Sahâbe devrinden sonra, tefrika meydana getirerek Ehl-i Sünnet itikadından ayrılan fırkalardan biri de Mûtezile'dir. Bu mezhebin meydana çıkışı şöyle olmuştur:

Tabînin (*Sahâbe-i Kirâm Hazretlerini gören mü'minler*) en büyüklerinden olup, zahirî ve bâtinî ilimleri şahsında toplayan Hasan-ı Basrî Hazretlerinin **Vasıl İbn-i Atâ** isimli bir talebesi vardı. Bir gün Hasan-ı Basrî Hazretlerinin huzuruna gelen bir zât, Haricîleri kastederek, "*Zamanımızda bir cemaat ortaya çıktı ki, onlar günah-ı kebâiri işleyenlere kâfir hükmü veriyorlar.*"

(Günah-ı Kebair diye adlandırılan ve günahlık derecesi noktasında birbirinden farklı bulunan büyük günahlardan yedisi, Buhari ve Müslim'in rivayet ettiği şu hadis-i şerifte beyan edilmiştir:

"Yedi helâk ediciden sakının: Allah'a şirk koştuktan, sihir yapmaktan, haksız yere adam öldürmekten, yetim malı yemekten, harpte cepheden kaçmaktan ve iffetli hanımlara iftira etmekten."

İbn-i Abbas da günah-ı kebairin yetmişe yakın olduğunu söylemiştir.) *Bu hususta kanaatiniz nedir?"* diye sorduğunda, Hasan-ı Basrî Hazretleri cevap vermeye başlamadan, **Vasıl İbn-i Atâ** atılarak,

"Bana göre günah-ı kebâiri işleyen ne mü'mindir, ne de kâfirdir. Çünkü mü'min olsa günah-ı kebâir işlemez. İman hakikatlerine inanan kimseye de kâfir denilmez."

şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine, Hasan-ı Basrî Hazretleri, **"Bu bizim itikadımızdan i'tizal etti (ayrıldı),"** buyurdular. Bu olaydan sonra, Vasıl İbn-i Atâ'nın fikrinde olanlara, i'tizal edenler mânâsına **Mûtezile** lâkabı verildi. **Bu fırkanın Ehl-i Sünnet inancından ayrıldıkları dört ana mesele vardır:**

-
1. Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarını kabul etmezler.
 2. Kaderi inkâr ile küfür, şer, zulüm ve sair isyanları Rabb-i Celil'in takdir buyurmadığını ve yaratmadığını iddia ederek, "**Kul fiilin hâlikıdır (yaratıcısıdır),**" derler.
 3. Küfür ile iman ortasında üçüncü bir mertebenin daha bulunduğuna inanırlar. Onlara göre, büyük günahları işleyen bir kimse, iman ile küfür arasında kalır, ne mü'min, ne de kâfir olur.
 4. Cemel ve Sıffîn muharebelerinde iki taraftan birinin mutlaka haksız olduğunu ve tâyin etmemekle birlikte bu haksız tarafın fâsık olduğunu ileri sürerler.

Mûtezile fırkasının **ef'al-i ibâd** konusundaki itikadlarının esası şöyle özetlenebilir:

Cenâb-ı Hak, insanları kendi fiillerini icat edebilecek bir irade ve ihtiyâra sahip kılmıştır. İnsanların böyle yaratılması, o Hakîm-i Zülkemâl'in adaletinin muktezasıdır. İnsanlar ancak kendi ihtiyarî fiillerinin yaratıcısı olmakla, fiillerinden mesul olabilir veya mükâfat görebilirler. Hayır ve şer kulun isteğine bağlıdır. Cenâb-ı Hakk'ın mülkünde, dilemediği şeyler de olur.

Cebriyecilerin cüz'î iradeyi inkâr ile her şeyi kadere havale etmesine karşılık, bu fırka mensupları da insanların mesul olmaları için kendi fiillerini icad etmeleri gerektiği fikrini benimseyerek "**Kul fiilin hâlikıdır.**" diye bâtil bir fikre sapmışlardır. Ehl-i i'tizâli bu bâtil yola sürükleyen sebep şudur:

Onlar, Cebriyecilerin aksine, kulun işlediği fiillerden mesul olacağını kabul etmekle birlikte, insanlardan sudûr eden şerleri Hak Teâlâ'nın yaratmasını, kendi akıllarınca, O'nun azamet ve şânına lâıyk görmediklerinden, şer fiilleri kulun yarattığını ileri sürmüşler; bunun neticesi olarak, diğer mübah ve müsbet fiillerin de kul tarafından yaratıldığına ahmakâne hükmetmişlerdir. Bu mezheb sahipleri, Cenâb-ı Hakk'ın sadece ıztırarî, yâni insanın cüz'î iradesi dışında cereyan eden fiilleri yarattığını, ihtiyarî fiillerin ise kul tarafından yaratıldığını iddia ederler. Onlar şerri istemenin ve teşebbüs etmenin şer olduğu, lâkin yaratmanın şer olmadığı hakikatini anlayamadıklarından bu bâtil yola girmişler, ayrıca bazı cüz'î şerler altında küllî hayırlar bulunacağını idrak edememişlerdir. Mûtezile mezhebine mensub olan kimseler, Allah-u Zülcelâl Hazretlerini şerri yaratmaktan tenzih etmek fikrinden hareket ettikleri halde, kulu fiillerinin yaratıcısı olarak kabul etmekle O Hâlik-i Vahid'e insanlar adedince şerikler koştuklarının farkına varamamışlar ve gafletten kurtulamayarak dalâlette kalmışlardır. Kısaca, bunlar yağmurdan kaçarken doluya tutulmuşlardır.

Ehl-i İ'tizâlin, **“Kul fiilin hâlikıdır.”** iddiasına karşı aklî delilleri, Cebriyecilerle mukayeseli olarak bahsimizin sonunda sunacağız. Şimdi bu fırkanın, **“Günah-ı kebâiri işleyen imanla küfür arasında kalır.”** iddiasına karşı Sa'd-ı Teftazânî Hazretleri Şerhü'l-Akâid adlı eserinde (s,188-192) şöyle cevap vermiştir:

“Mutlak kefire, kendisinden daha büyük günah bulunmayan küfürdür. Diğer günahlar ise izafidirler. Kendilerinden büyük olanlara nisbeten küçük, küçük olanlara nisbetle de büyüktürler. İşte, küfürün dışında kalan bu günahlardan hiçbiri, fâilini (işleyeni, yapanı) imandan çıkarmadığı gibi küfüre de sokmaz. İşlediği günahı hafife almamak ve helâl görmemek şartıyla, bir insan şirk dışındaki günah-ı kebâiri işlemekle “fâsık” ismini almakla birlikte, imandan çıkmadığına, öldüğünde üzerine cenaze namazı kılınacağına ve tövbe etmeden ölse de Allah'ın dilerse onu afvedeceğine Ehl-i Sünnet'in ittifakı, hattâ icmaı vardır. Zaten Cenâb-ı Hak, şirkten başka küçük ve büyük günahları kulun tövbe etmesiyle afvedeceğini vaad etmiştir. Nitekim bir ayette Cenâb-ı Hak'ın tövbe edip düzelenlere karşı gafur ve rahîm olduğu şöyle beyan edilmiştir: “Sizden kim, bilmeyerek bir kötülük yapar, sonra ardından tövbe edip de kendini düzeltirse, (bilmiş olsun ki) şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”³³

Mûtezile Mezhebine Karşı Nakli Deliller:

Cebriyeciler gibi Ehl-i İ'tizâlin de ortaya attıkları fikirleri çürüten ve bâtil olduğunu açıkça gösteren yüzlerce âyet-i kerîme mevcuttur. Bunlardan birkaçını aşağıda sunuyoruz.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) Hazretleri, kaderi inkâr edenlere şu âyet-i kerîme ile cevap vermemizi emir buyuruyor:

“Yeryüzünde ve kendi nefislerinizde uğradığınız hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta (Levh-i Mahfuz'da) yazılmış olmasın. Şüphesiz bu Allah'a göre kolaydır. Şunun için ki kaybettiğinize gam yemeyesiniz ve size verdiği de güvenmeyesiniz. Allah çok övünen, kurulanların hiçbirini sevmez.” 34

E. Hamdi Yazır bu ayetleri şöyle tefsir etmektedir:

“Yâni, insanın başına gelen şiddetli hâdiseler ve felâketler Allah'ın ezeli

*ilminde, Levh-i Mahfûz'da, daha o musibet, yer (dünya) ve nefisleriniz yaratılmadan önce yazılmış bir takdirdir. Allah-u Teâlâ madde ve müddetten münezzehe olduğundan, böyle bir takdir O'na gayet kolaydır. Cenâb-ı Hak ezeli ilminde her şeyi takdir etmesi dolayısıyla, sizler kaybettiğiniz dünya nimetleri için '**Allah'ın takdiri böyle imiş.**' diyerek tesellî bulup sarsılmamalısınız. Diğer taraftan, yine ilâhî takdir dolayısıyla, Allah-u Teâlâ'nın size ihsan buyurduğu nimetleri kendi nefsinizden bilip gurura kapılmamalısınız. Zira Allah-u Teâlâ, çok iftihar edip kendine güvenen mağrurların, kibirlilerin, kendini beğenenlerin hiçbirini sevmez."*

Bu âyet-i kerîme, Mûtezile'nin kaderi inkârına karşı en kuvvetli bir delil olduğu gibi, şu âyeti de Mûtezile'nin **"Kul fiilin yaratıcısıdır."** fikrini kesinlikle çürütmektedir:

"Hâlbuki Allah, sizi de yaptığınız şeyleri de yaratmıştır."³⁵

Yine başka bir âyette de şöyle buyrulmaktadır:

"Biz Levh-i Mahfûz'da hiçbir şeyi noksan bırakmadık. Bundan sonra onların hepsi Rablerinin huzuruna çıkacaklardır."³⁶

Bu âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak, Levh-i Mahfuz'da hiçbir şeyi noksan bırakmadığını, her şeyi şekli ve büyüklüğüyle, zaman ve mekânıyla, eğer hayat sahibi ise rızkı ve eceliyle, anne ve babasıyla, hülâsa bütün esas ve teferruatıyla tesbit ve tâyin ettiğini, daha sonra bütün hayat sahiplerinin Mahkeme-i Kübrâ'da huzuruna hesap vermek üzere sevk edileceklerini beyân etmektedir.

Bu âyet kaza ve kaderi inkâr ederek kulun ihtiyarî fiillerini irade ve kudretiyle yarattığını iddia eden Mûtezile'ye dehşetli bir tokat vurmakta ve Levh-i Mahfûz'da her şeyin tesbit edildiğini beyân etmekle, her şeyin ilm-i İlâhî'de bir kadere bağlandığını açıkça ifâde etmektedir. Başka bir âyette ise:

"O kimseler ki, bizim âyetlerimizi inkâr ettiler. Onlar sağırdılar, dilsizdirler ve zulûmattadırlar. Allah dilediğini şaşırır, dilediğini de doğru yol üzere kılar."³⁷ buyrulmaktadır.

Merhum Ömer Nasuhî Bilmen, bu ayeti şöyle tefsir eder:

“Yâni, İslâm dinini kabul etmeyen mânen ölü mesabesindeki kimseler bizim âyetlerimizi yalanladılar. Bunlar küfür cehaleti ve inat bulutları içinde yaşayan birtakım sağır ve dilsizlerdir ki, Allah-u Teâlâ irade ve ihtiyârını kötüye kullanıp dalâlet cihetine giden herhangi bir şahsı dilerse idlâl eder (dalâlette kılar), kul onu ihtiyâr ettiğinden dolayı dalâlete düşer. Kimi de hidâyete nâil buyurmak dilerse onu da hak ve hakikati kabule istidadı olduğu için İslâm dinine nâil ve güzel amellere muvaffak eder.”

Ehl-i i'tizâlin, Cenâb-ı Hakk'ın şer ve çirkin şeyleri yaratmadığına inandıklarını ve Hazret-i Allah'ı şerleri yaratmaktan tenzih etmek isterken, şerleri insanların yarattığını iddia ederek dalâlete düştüklerini daha önce belirtmiştik. İşte bu âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hakk'ın dilediğini idlâl edeceği hiçbir teville imkân bırakmayacak kadar açık olarak beyân edilmiştir. Nitekim Ehl-i Sünnet'e göre, hayır olsun şer olsun, her şeyin yaratılması ancak Hâlık-ı Zülcelâl'e mahsustur. İnsanlar cüz'î iradelerini hayır veya şerre kullandıktan sonra Cenâb-ı Hak dilerse hayra teşebbüs eden kimseyi o işte muvaffak eder, dilerse de dalâlete teşebbüs eden kimseyi idlâl eder.

Bu âyet-i kerîmedeki sağır, dilsiz ve zulümatta olma tahkirlerinden Cebriyeciler ve Ehl-i i'tizâl de bir hisse almaktadır. Şöyle ki, âyette inkâr ettiler buyurulmakla, inkâr edenlerin insanlar olduğu ve Cebriyecilerin iddia ettiği gibi bir zorlamanın bahis konusu olmadığı ifâde edilmekte ve âyetin sonunda Cenâb-ı Hakk'ın dilediğini idlâl edeceğinin beyânıyla da şerlerin yaratılmasını insanlara isnad eden Ehl-i i'tizâlin, hakikatten ne derece uzaklaştıkları açıkça ortaya konmaktadır. Dolayısıyla, bu iki zümre de âyet-i kerîmedeki tahkirden hissedardır.

Kaderi inkâr eden Ehl-i i'tizâlin bu bâtil fikrini çürüten naklî delillerden son olarak şu iki âyet-i kerîmeyi de kaydedelim.

“Hiçbir şey yoktur ki bizim yanımızda hazineleri olmasın. Fakat biz onu ancak malûm bir miktar ile indiririz.”³⁸

“Haberiniz olsun ki, biz her şeyi bir kader ile yaratmışızdır.”³⁹

Bu iki âyet-i celileden de anlaşıldığı gibi, her şey daha yaratılmadan evvel, ezelde

Allah-u Teâlâ Hazretlerinin ilminde mukadder (takdir edilen) olan bir kaderi ve bilinen bir haysiyeti vardır ve yaratması da o kadere göredir.

Cebriye ile Mûtezile'nin Mukayesesi (Aklî Deliller):

Cebriyeciler, insanların fiillerinde cüz'î iradelerinin hiçbir tesiri olmadığını ve bu noktada insanlarla cansız varlıklar arasında bir fark bulunmadığını iddia etmekle Cenâb-ı Hakk'ı şerikten ve aczden güya tenzih ederken, daha önce de belirttiğimiz gibi, insanlardan sudûr eden küfür, şer, zulüm gibi birçok fiilleri O Zât-ı Akdes'e isnad etmekle dalâlete düşmüşlerdir.

Ehl-i i'tizâl ise, insanların işledikleri fiillerle mesuliyetin kendilerine ait olduğunu kabul etmekle birlikte, vazifesi sadece tercih etme, kesbetme olan insan cüz'î iradesinde, ihtiyarî fiilleri yaratabilecek bir kudret olduğunu tevehhüm etmişler ve Cenâb-ı Hakk'ı şer fiilleri yaratmaktan tenzihe çalışırken O'na şerik koşma dalâletine sapmışlardır. Kulun, fiilini yarattığını kabul etmekle, ihtiyarî fiillerde insanın kader ve kazaya tâbi olmadığına itikad etmişlerdir.

Böylece Cebriyeciler ifrat edip cüz'î iradeyi, Ehl-i i'tizâl ise tefrit ile kaderi inkâr etmişlerdir.

Bahsimizi bu iki mezhebin cüz'î iradeye bakış tarzlarını bir misâl ile izah ederek tamamlayalım:

Bir rıhtımda padişahın gemilerinin dizildiğini ve karşıda iki ada bulunduğunu farzediniz. Padişah, kaptanların sağdaki adaya gitmelerini emretmiş ve soldaki adaya gitmelerini ise yasaklamış bulunsun. Kaptanlarını emrine itaat hususunda bir imtihana tâbi tutan padişah, soldaki adaya gidenlere de mâni olmasın.

Gemiler aynı cihazlarla donatılmış ve her iki adanın yolu açık tutulmuş olsun. Diğer taraftan, gemilerin seyahat için gerekli her türlü ihtiyacı ve yakıtı yine padişah tarafından temin edilsin. Padişahın emrine uyarak, sağdaki adaya gidenler orada çeşit çeşit sofralarla, nimetlerle karşılaştıkları hâlde, sol adaya gidenler vahşî canavarların hücumuna hedef olsunlar ve görevli memurlar tarafından kendilerine çeşitli cezalar tatbik edilsin.

Misâldeki her bir kaptan, padişahın bir dümenci neferi olarak, gemiye rota vermeye ve istediği adaya gidebilme durumundadır. Bir kaptan hangi adaya gitmek istese gemi onun vereceği rota ile oraya yönelecek ve deniz gemiyi o adaya kadar sırtında taşıyacaktır. Şu noktayı belirtelim ki, kaptan yolculuğun her ânında rotayı değiştirme

imkânına sahiptir. Meselâ, sol adaya doğru yol alırken bu kaptan, yolun her noktasında fikrinden dönebilir ve tövbe ederek padişahın istediği, emrettiği istikamete yönelebilir.

Şimdi **Cebriye** ve **Mûtezile**'nin bu seyahate bakış tarzlarını inceleyelim:

Cebriyecilere göre, gemiye yön verme hususunda kaptanın hiçbir rolü yoktur. Gemi onun iradesi dışında hareket etmektedir. Böyle düşünmekle Cebriyeciler, bir kaptanın idaresinde belli bir yöne doğru giden bir gemi ile fırtınaların önünde sürüklenen kaptansız bir gemi arasında hiçbir fark görmemektedirler.

Ehl-i i'tizâl ise, geminin bizzat kaptanın irade ve kudretiyle hareket ettiğine inanmakla, vazifesi sadece gemiye rota vermek olan kaptanın, binlerce tonluk bir gemiyi hareket ettirecek bir kudrete sahip olduğunu zannetmektedirler.

Kaptanın iradesini tamamen inkâr eden Cebriyecilerin bu iddiaları ne kadar **ifrat** ise, kaptanın gemiyi kendi kudretiyle adaya götürdüğünü iddia eden Ehl-i i'tizâl'in itikadı da o kadar **tefrittir**.

Ehl-i Sünnet, her hususta olduğu gibi, bu meselede de istikamet yolunu takip etmekte ve söz konusu seyahati şu şekilde değerlendirmektedir:

Ne gemi kaptanın irade ve kudretiyle hareket etmekte, ne de deniz onun iradesiyle gemiyi taşımaktadır. Bunların hepsi kaptanın iradesi dışında cereyan etmektedir.

Lâkin geminin yönünü kaptan kendi cüz'î iradesiyle tesbit etmektedir. Geminin gideceği adayı tâyin eden kaptandır.

İşte misâldeki herbir gemi, bir insandır. O iki ada cennet ve cehennemdir. Deniz ise şu kâinattır. İnsan bedenindeki herbir âza ve hücre, kâinattaki herbir sistem ve küre, O Celil-i Zülcelâl'in irade ve kudretiyle vazife görmekte ve hareket etmektedir.

Fakat insan, ihtiyarî fiillerinde eli kolu bağlı bir kaptan gibi hâdiselerin denizine atılmış değildir. Vücut gemisinin hareket istikametini kendi cüz'î iradesiyle tâyin ve tesbit etmekte, böylece gideceği menzile kendisi karar vermektedir.

Dipnotlar:

33. *En'am Suresi, 6/54.*

34. *Hadîd Suresi, 57/22-23.*

35. *Sâffât Suresi, 37/96.*

36. *En'am Suresi, 6/ 38.*

37. *En'am Suresi, 6/39.*

38. *Hicr Suresi, 15/2.*

39. *Kamer Suresi, 54/49.*